

DE KUNST VAN HET OVERLEVEN I

Ellen Drees, lid van de Werkgroep Kunstinventarisatie Berg en Bosch

In het septembernummer 2001 van *De Biltse Grift* heeft u een artikel kunnen lezen over het Kloostergebouw van Berg en Bosch. In de aanhef van dat artikel hebben wij u geïnformeerd over de werkzaamheden van de werkgroep die de inventarisatie heeft uitgevoerd. In overleg met de redactie van *De Biltse Grift* is besloten om de verslaglegging in de vorm van een serie vervolgartikelen in dit blad uit te voeren. Deze serie is in feite een vervolg op de publicatie in *De Biltse Grift* van september 1993 van Jan van der Heijden*.

Het eerste deel van de serie is gewijd aan de keramische muurreliëfs, die verspreid over de diverse afdelingen van het voormalige sanatorium te vinden zijn. Het zijn met uitzondering van de Mantelmadonna kleine kunstwerken, meestal niet meer dan 30 cm groot. Het merendeel is gekleurd naar de werkelijkheid en heeft een religieus thema. Vooral Maria is sterk vertegenwoordigd. Helaas is het niet mogelijk om van alle waargenomen kunstwerken de naam van de maker te achterhalen. Per afbeelding treft u evenwel de meest relevante informatie aan.

Aangezien de ruimten, waarin wij de diverse kunstvormen hebben vastgelegd, dagelijks in gebruik zijn, is het niet mogelijk voor u om ter plaatse te gaan kijken. In de toekomst zullen de gemaakte

digitale kleurenfoto's en de begeleidende teksten in het documentatiecentrum van de vereniging Historische Kring d'Oude School te zien zijn.

Bij de inventarisatie hebben wij alle medewerking gekregen van de eigenaar van het complex Delta Lloyd Vastgoed via hun beheerders Jones, Lang, Lasalle, de heer R. van der Sluis en ter plekke van Theo Wiersma (Berg en Bosch), Jos Visser (Leendert Meeshuis) en Paul Kooistra (Bernhard Lievegoedkliniek). Theo Wiersma en Jos Visser hebben beiden vele jaren in het voormalig ziekenhuis Berg en Bosch gewerkt en beschikken derhalve over vele nuttige informatie. Hun inzet heeft er toe bijgedragen dat veel kunstvormen aanwezig zijn gebleven of in ere zijn hersteld.

Titel: Maria Apocalyps

Kunstenaar: onbekend

Locatie: voormalig Mariapaviljoen

Kunstvorm: hoogrelief van geglazuurd aardewerk, blauw, goud. Dit reliëf verwijst naar een fragment uit de Apocalyps (Openbaring van Johannes). In dit boek wordt de vernietiging van de ongelovigen voorspeld, de onderwerping van Satan en de vestiging van Christus' koninkrijk op aarde. In 12:1-6 staat geschreven: De zevende bazuin bracht een visioen van Gods hemelse tempel, gevolgd door een aardbeving en een storm en de verschijning van het beroemde teken: 'een vrouw met de zon bekleed, met de maan onder haar voeten en een krans van twaalf sterren op haar hoofd'. In de middeleeuwen is deze vrouw vereenzelvigd met Maria. Maria is op dit reliëf geheel gekleed in het blauw. De stralen, de nimbus (stralenkrans) om haar hoofd en de maansikkel zijn goudgekleurd.

Titel: Maria Sterre der Zee*Kunstenaar:* onbekend*Locatie:* voormalig Mariapaviljoen*Kunstvorm:* hoogrelief van geglazuurd aardewerk, goud, wit, blauw.

Maria is hier afgebeeld als 'Sterre der Zee' (Lat. *Stella Maris*). Deze titel is afkomstig van de H. Hiëronymus, de kerkvader die de Latijnse Vulgaattekst van de bijbel maakte. Op zoek naar de betekenis van de naam Maria, Mirjam in het Hebreeuws, las hij de naam als een combinatie van de twee Hebreeuwse woorden *mar* 'druppel', en *jam* 'zee', ofwel druppel van de zee, in het Latijn *stilla maris*. Dit werd al snel verbasterd tot *stella maris*, sterre der zee. Deze Mariatitel komt dus eigenlijk voort uit een leesfout. Zowel Jezus als Maria zijn gekroond. Achter Maria's kroon is een grote ster te zien. Ook op haar blauwe mantel zijn sterren aangebracht. Zij staat op een grote schelp. Een schip (links) en een kerktoeren (rechts) gaan grotendeels schuil achter haar mantel.

Titel: Maria met kind*Kunstenaar:* onbekend*Locatie:* voormalig Mariapaviljoen*Kunstvorm:* hoogrelief van geglazuurd aardewerk, diverse kleuren.

Net als de Maria Apocalyps staat Maria hier op een maansikkel. Zij is afgebeeld als een eenvoudige jonge vrouw in een blauwe tuniek met een donkerbruine mantel.

De maansikkel is een verwijzing naar de kuisheid en de onbevleete ontvangenis. Deze term duidt niet op de conceptie van Christus, zoals meestal wordt verondersteld, maar op de conceptie van Maria zelf in de schoot van haar moeder Anna. Als enige van de mensen is zij zonder de vloek van de erfzonde ter wereld gekomen.

Titel: St.- Joris en de draak*Kunstenaar:* onbekend *Locatie:* vm Mariapaviljoen*Kunstvorm:* hoogrelief van geglazuurd aardewerk, lichtgroen, wit.

Joris, ook wel Georgius genoemd, is een legendarische soldatenheilige en martelaar. In de Griekse kerk werd hij al vroeg vereerd, in het Westen werd hij pas in de dertiende eeuw populair. St.- Joris is hier afgebeeld in de wapenuitrusting van een middeleeuwse ridder met op de grond een gevleugelde draak. De draak symboliseert het kwaad, in het bijzonder het heidendom. De bekering van een heidens land wordt symbolisch afgebeeld als het doden van de draak met een speer. Ondanks dat de hoofdkleur van het reliëf lichtgroen is, oogt het reliëf zeer kleurrijk doordat de diverse attributen met een bruine, gouden en blauwe kleur zijn verlevendigd. Het paard van St.-Joris is volgens de traditie wit van kleur.

Titel: Heilige Familie*Kunstenaar:* Charles Vos*Locatie:* gang achter hoofdgebouw*Kunstvorm:* hoogrelief van geglazuurd aardewerk, donkerblauw.

De Heilige Familie is een thema uit de laatchristelijke kunst en geeft de vroege periode uit het leven van Christus weer na de terugkeer uit Egypte, toen Jozef en zijn gezin zich in Nazaret vestigden. De term Heilige Familie wordt gebruikt om de verschillende combinaties van heilige figuren aan te duiden. Rechts zijn Maria met kind en Jozef afgebeeld. De overige personen op dit reliëf lijken geen heiligen te zijn, maar eerder eenvoudige mensen, boeren wellicht. De jongen knielt met gevouwen handen in aanbidding (ook

Johannes de Doper werd vaak zo afgebeeld). De man naast hem heeft in de linkerhand een bloem. Met zijn rechterhand lijkt hij een gebaar te maken alsof hij luistert. In tegenstelling tot de andere reliëfs is hier slechts één kleur toegepast.

Titel: Mantelmadonna*Kunstenaar:* Charles Vos*Locatie:* splitsing kinderafdelingen voormalig sanatorium*Kunstvorm:* hoogrelief van geglazuurd aardewerk, diverse kleuren.

De rampen die de middeleeuwse mensen troffen zoals oorlog en ziekte werden beschouwd als wilsuitingen van God. De mens kon ze verzachten door zich onder bescherming te stellen van een beschermheer, een heilige of nog beter van Maria zelf. De smekelingen zoeken bescherming onder Maria's mantel. De mantel werd

sinds de Oudheid gebruikt als symbool van bescherming. Op deze afbeelding zijn het zeven kinderen die bescherming zoeken onder Maria's blauwe mantel. De gevleugelde kinderen (zogenaamde 'putti') op de grijze achtergrond vinden hun oorsprong in de Griekse en Romeinse oudheid ('eroten' genaamd). Vanaf de Renaissance werden putti vaak gebruikt om engelen weer te geven.

Titels: Geboorte van Christus, Aanbidding door de drie Wijzen, de Vlucht naar Egypte*Kunstenaar:* onbekend*Locatie:* dagzaal kinderen*Kunstvorm:* drie wandtegels, hoogrelief van geglazuurd aardewerk, diverse kleuren.

Deze drie kleurrijke tegels zijn aangebracht in de dagzaal van de voormalige kinderafdeling van het sanatorium. De eerste toont de geboorte van Christus. Rechts Maria en Jozef knielend bij het kind in de kribbe. Rechts van Jezus de ezel die zelden aan het tafereel ontbreekt (meestal in combinatie met een os). De palmboom illustreert hier de mediterrane ambiance.

De middelste tegel toont de Aanbidding door de drie Wijzen, later ook wel Koningen genoemd. De Wijzen waren waarschijnlijk astrologen aan het Perzische hof. Caspar, de oudste van de drie, schonk Christus goud, een eerbetoon aan Christus' koningschap, Melchior, de jongste, schonk de wierook, een eerbetoon aan zijn goddelijkheid en de donkere Balthasar schonk de mirre, gebruikt bij het balsemen, een voorafschaduwung van zijn dood.

De derde tegel beeldt de vlucht naar Egypte uit. Koning Herodes de Grote hoorde ten tijde van Christus' geboorte dat er een 'koning der joden' was geboren. Uit vrees dat hij van de troon gestoten zou worden, gaf hij opdracht om

alle jongens van twee jaar en jonger in de omgeving van Bethlehem te doden. Toen Jozef hiervan hoorde in een droom, bracht hij Jezus en Maria naar Egypte, waar zij bleven tot na de dood van Herodes.

Titel: Man te paard, met pijl en boog*Kunstenaar:* onbekend*Locatie:* voormalig Jozefpaviljoen*Kunstvorm:* hoogrelief van geglazuurd aardewerk, bruin, zwart.

Een jagende ruiter zoals hier afgebeeld, is niet als een symbolische voorstelling bekend. Ook de stijl van het reliëf is amateuristischer dan de overige afbeeldingen. De jager te paard is slechts gekleed in een lendendoek, wat misschien een verwijzing is naar de Griekse of Romeinse mythologie.

De achtergrond van het reliëf en de dieren zijn in bruintinten geglazuurd met hier en daar wat grijs en geel (zonnestrallen) en vormen een mooi contrast met het zwart van de ruiter, zijn paard en pijl en boog. Vanuit een wolk komen gele zonnestrallen.

Titel: Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch*Kunstenaar:* onbekend*Locatie:* diabetescentrum, boven voordeur van het voormalig woonhuis directeur Hirdes*Kunstvorm:* hoogrelief van geglaazuurd aardewerk.

De tekst 'Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch' is aan de onderkant van de mantel van Maria ingekrast. Het is een verwijzing naar de 'Zoete Lieve Vrouw' in de St.-Janskerk van Den Bosch. Zij is op dezelfde wijze vorm gegeven, namelijk met kroon en wijd uitstaande rode mantel. De kroon en de scepter in haar linkerhand zijn een verwijzing naar haar titel Regina Coeli, koningin van de hemel. In haar rechterhand houdt zij Christus vast, die echter wat onduidelijker van vorm is. Aan weerszijden wordt Maria geflankeerd door engelen met blauwe gewaden, wier vleugels om de stralenkrans boven Maria's hoofd heen zijn gedrapeerd. Het reliëf is onder invloed van weer en wind beschadigd.

Het beeld van de Zoete Lieve Vrouw in Den

Bosch wordt door velen vereerd. Het houten beeld stamt uit de dertiende eeuw, de kleding is van latere tijd. Het beeld overleefde de beeldenstorm, maar werd in 1629 ter bescherming naar Antwerpen overgebracht. Pas in 1853 kwam het weer in de St.-Jan terug.

* Tijdens de openstelling van het Kloostergebouw in september 2001 ter gelegenheid van de Open Monumentendag zijn vele honderden bezoekers komen kijken. Bij de rondleidingen bleek er veel belangstelling te zijn voor het septembernummer van De Biltse Grift van 1993 dat geheel aan Berg en Bosch gewijd is. In het archief van de vereniging Historische Kring d'Oude School blijkt nog een aantal exemplaren voorhanden te zijn. Deze zijn te koop in het documentatiecentrum van de vereniging, Burgemeester de Withstraat 31 te De Bilt, dat iedere eerste zaterdag van de maand geopend is van 14.00-16.00 uur.